DA TYVE STJAL BILLEDET

Mogens Esrom Larsen
1. april 2014

Institut for Matematiske Fag
Matematisk Afdeling
Københavns Universitet

Indledning.

Blandt min barndoms små gåder var skuddagen (24. februar) og tallene, fx “fyrretyve,” det halve af “firsindstyve, og “halvfemsindstyve,” men ikke '“femsindstyve.”

De danske talord.

Værre bliver det, når man får kendskab til fremmedsprog. Svensk og engelsk har meget simplere talord, fx 30 trettio thirty, 40 fyrtio fourty, 50 femtio fifty, etc. En del af forklaringen er, at ordet “tyve” på dansk er flertal af “ti.” Og stavelsen “sinds” betyder “gange.” Derfor er 40 “fyrretyve” simpelthen fire tiere, mens 80 “firsindstyve” er fire gange tyve, hvor “tyve” er 20, det mindste flertal af ti.

Og så er der de mystiske halve, “halvtreds,” “halvfjerds” og “halvfems.” De afspejler en idé, som vi kender fra tidsangivelserne, “halv otte” på dansk er samme tid som “half past seven” på engelsk. Så vi siger halvvejs til den tredie, fjerde og femte (snes?).

Tallet 100 har engang heddet “femsindstyve,” så sent som 1558. Ordet “hundrath” på oldnordisk angav tallet 120. Men kom til at betyde 100 i mange germanske sprog.

Skuddagen.

Forklaringen på skuddagen er den samme idé om at trække fra. I oldtidens februar talte man dagene fremad til og med den 23. Derefter sagde man 5. dag før marts. I skudår begyndte man nedtællingen en dag senere, så skuddagen blev dagen mellem den 23. og den -5.

At trække fra i talbetegnelserne var meget mere udbredt en denne ene. Latin havde 19 “un-de-viginti,” 58 “duo-de-sexaginta.” Angelsaxisk har 19 “anes wona twentig” og oldnordisk 29 “nott midr enn thritögr.”

De franske talord.
I gymnasiet mødte man de franske talord, bla "quatre-vingts" dvs fire tyvere. Helt hjemligt! Selv om kelterne i Gallien menes at have et tyvetalsbaseret talsystem, som ikke er kendt, så er det ikke herfra de stammer. Efter Caesars erobring indførtes et latinsk talsystem med tiere som grundstamme.
Tyvetalssystemet dukker op i Normandiet i det 11. århundrede efter de danske normanners erobringer. 80 er kun et rudiment. Dengang talte man med 60 "trois-vingt," – også stavet "trois-vint," – 120 "six-vingt," 140 "sept-vingt," 360 "dix-huit-vingt."
Nogle af disse tal overlever som morsomme betegnelser. "Les Once–vingts" er navnet på en hærenhed på 220 mand. "Quince-vingts" er navnet på et hospital for blinde med 300 sengepladser, og så er "un quince-vingt" slang for en blind person, mens "entre au quince-vingts" betyder at falde i søvn.
Man må formode, at normannerne var flittige købmænd, som dominerede regnskaber med deres foretrukne tal.
At vikingerne sådan var handelsfolk vises også af deres tals andre erobringer. På vikingernes ø, Sicilien, tælles æg stadig med 40 "du vintini," 50 "du ventini e deci" op til 100 "cincu vintini."

Slutbemærkning.
Der er en vis tilfredstillelse ved at få løst sine gåder, selv om Martin A. Hansen siger, at man også kan nyde dem, som de er (Løgneren).

Litteratur.
Karl Menninger: Zahlwort und Ziffer. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen 1957-58.